

# MIGRACIJE I NARODNOSTI

Pregledni rad  
UDK 325.11(083.41):323.11[497.1]

Sreća Perunović

Centar za istraživanje migracija  
i narodnosti, Zagreb

Primljeno: 01. 12. 1986.

## ETNIČKI UZROCI I STATISTIKA MEĐUREPUBLIČKIH MIGRACIJA

### SAŽETAK

Tekst obrađuje dio problema istraživanja uzroka međurepubličkih migracija. Polazi se od pitanja koliko se uzroci međurepubličkih migracija mogu obrazlagati kao etnički poticaji na osnovi podataka o izjašnjavanju o nacionalnoj pripadnosti.

Pokazuje se da je za analizu uzroka međurepubličkih migracija nužno uzeti u obzir niz elemenata. Struktura međurepubličkih migracija prema izjavama o nacionalnoj pripadnosti nije direktan ključ za odgovor o etničkim uzrocima, ali je važan pokazatelj za stanje s obzirom na nacionalnost u određenoj višenacionalnoj zajednici.

Kada se upotrebljava oznaka etničko uz podatke bazirane na izjavama o nacionalnoj pripadnosti, treba uzeti u obzir da se ukupnost etničkih obilježja po kojima bi pojedinac pripadao određenoj etničkoj grupi ne može jednostavno poistovjetiti s njegovim izjašnjavanjem o nacionalnoj pripadnosti. Oni se mogu, ali i ne moraju poklapati. Nacija, naime, ne mora biti etnički jednoznačna, već može obuhvaćati pripadnike bliske (ali ne i identične) etničke i kulturne srodnosti. Osim toga, suvremeni procesi pokazuju da izjašnjavanje o nacionalnoj pripadnosti može biti gotovo isto toliko nošeno utjecajima političkih interesa koliko i utemeljeno na etničkim karakteristikama. Pokazuje se, osim toga, da promjena izjava o nacionalnoj pripadnosti nije rijetkost;<sup>1</sup> kako neki autori navode to je »raširena i sve šira pojava«.<sup>2</sup> Čak i statistika priznaje »subjektivni kriterij« u davanju izjave o narodnosti. To ukazuje da se prema tome ni uzroci kretanja stanovništva između republika ne mogu direktno čitati kao etnički uzroci, već da njihove uzroke valja tražiti u nizu elemenata.

» U savremenom smislu migracije se izučavaju tek posle uvođenja statističkog metoda pri posmatranju ove pojave.«<sup>3</sup> Proučavanje selektivnosti migracija prema različitim obilježjima koja u osnovi imaju kvantitativne podatke, u vrijeme porasta osjetljivosti na ono što se obilježava rječju »nacionalno«, dobiva poticaj i za analize migracijskih kretanja u odnosu na nacionalnu pripadnost stanovništva,

<sup>1</sup> Demografska kretanja i karakteristike stanovništva Jugoslavije prema nacionalnoj pripadnosti, Centar za demografska istraživanja, IDN, Beograd, 1978, str. 91.

<sup>2</sup> Ruža Petrović: *Etnički aspekt migracija u Jugoslaviji*, šapirografirano, 1985, str. 12.

<sup>3</sup> Dušan Breznik: *Kretanja, struktura i projekcije stanovništva*, Savezni biro za poslove zapošljavanja, Beograd, 1968, str. 61.

Pozivajući se na Breznika i Lalovića, Milorad Krneta iznosi da su prvi podaci o migracijama kod nas obrađeni na osnovi popisa stanovništva objavljenog 1880. na teritorijima pod Austro-Ugarskom i popisa objavljenog 1890. u Kraljevini Srbiji. Usp.: *Modeli migracija*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, »Zaječar«, Beograd-Zaječar, 1983, str. 55.

odnosno za analize etničkih uzroka tih kretanja. U uvjetima višenacionalnog društva takva nastojanja poprimaju i dodatnu notu osjetljivosti, a ovdje kanimo ukazati na neka pitanja koja se mogu pojaviti u takvim pristupima.

Potrebno je odmah napomenuti: a) da se ovdje radi o razmatranju pitanja međurepubličkih migracija, i b) da je opći okvir razmatranja određen odnosom između izjašnjavanja o nacionalnoj pripadnosti i jednostavnog poistovjećivanja tog izjašnjavanja s etničkim momentom u tumačenju tih međurepubličkih migracija.

Drugim riječima, ovdje je dominantno pitanje koliko se uzroci međurepubličkih migracija mogu obrazlagati kao etnički poticaji samo na osnovi podataka o izjašnjavanju o nacionalnoj pripadnosti migranata. (Dakako, ako se etnički poticaj ne poistovjeti s raznim oblicima šovinističkih pritisaka.)

Na osnovi poznatih istraživanja, već se unaprijed može pretpostaviti splet ročnih faktora (i) u međurepubličkim migracijama, tj. može se pretpostaviti da je samo jedna vrsta podataka nedovoljna za tumačenje migracija iz jedne republike u drugu.<sup>4</sup> Odatle proizlazi da ni izjašnjavanje o nacionalnoj pripadnosti ne bi mogao biti dostatan podatak za tumačenje ove složene pojave. Dakle, ne može se iz same nacionalne strukture migranata tumačiti proces međurepubličkih migriranja kao da taj proces ima samo etničke uzroke. Naime, to što se iz opsega statističkih podataka uzima u obzir samo struktura po nacionalnosti, ne može biti opravdanje da se i uzrok migriranja traži samo u etničkom momentu. Međutim, uzeti u obzir strukturu migranata prema nacionalnosti daje samo po sebi neobično važne uvide u karakteristike međurepubličkih migracija, gdje se mogu pokazati važni i za određenu sredinu presudni trendovi. Time se, dakle, mogu dobiti snimci stanja od velike važnosti, ali koji tek traže objašnjenja svih uzroka. Na taj način sama slika pojedine strukture međurepubličkih migracijskih procesa izjašnjavanjem migranata o nacionalnosti, postaje građa za istraživanje uzroka upravo takvih kretanja po nacionalnosti kakvi se pokazuju u njoj, ali ona sama (tako snimljena situacija na osnovi jednog obilježja migranata) ne može biti i tumačenje uzroka cjelokupne pojave. Drugim riječima, analiza međurepubličkih migriranja utvrđena na osnovi podataka o nacionalnom izjašnjavanju iz popisa stanovništva, daje tek strukturu migracija s obzirom na izjašnjavanje o nacionalnoj pripadnosti, ali ne i etnički aspekt tog migriranja koji bi podrazumijevao da se njihovi uzroci nalaze samo u etničkim karakteristikama stanovništva.

Kada se na temelju statističkih podataka o izjašnjavanju o nacionalnoj pripadnosti govori o etničkom aspektu migracija, treba reći da »etnički aspekt« može biti trojako shvaćen:

Ponajprije može biti shvaćen kao etnički izgled (vanjština) migracija ukoliko se pođe od pretpostavke da se izjave o nacionalnoj pripadnosti mogu smatrati odrazom etničkog sastava stanovništva.

Etnički aspekt, zatim, može značiti i etničko gledište (stanovište) o migracijama, te bi tako značio da obuhvaća stavove o tome kako pojedine etničke grupe gledaju na migracijske procese.

I treće, etnički aspekt može značiti etnički vid, ugao gledanja, pod kojim se promatraju migracije, što opet može podrazumijevati ili etnički ili nacionalni (ili

<sup>4</sup> Radovi koji dotiču pitanje kompleksnosti i međusobne interakcije različitih elemenata u međurepubličkim kretanjima:

M. Macura: »Razmišljanja povodom osnova demografije«, *Stanovništvo*, 1, 1966, str. 5—24.  
M. Sentić i D. Breznik: »Demografske karakteristike etničkih, religioznih i rasnih grupa«, *Stanovništvo*, 3—4, 1968, str. 143.

D. Breznik: Demografski metodi i modeli, IDN, Beograd, 1972, str. 9.  
M. Milenović: »Unutrašnje migracije i međurepubličko zapošljavanje« *Socijalna politika* 3, 1978, str. 25.

2. Črnivec: »Aktuelna pitanja unutrašnjih migracija — Imigraciona iskustva Ljubljane«, *Socijalna politika*, 3, 1980, str. 15, i drugi.

njihov kvazi oblik), a ne npr. etnološki, demografski, sociološki itd. ugao pod kojim se promatraju migracije.

Kada se na temelju statističkih podataka (o izjašnjavanju o nacionalnoj pripadnosti) želi govoriti o etničkom aspektu migracija, tada se obično misli na prvo značenje etničkog aspekta, tj. na etnički izgled migracija. To je obično točno. Ili bolje, to je točno onoliko koliko se poklapaju etničke karakteristike stanovništva s njihovim izjavama o nacionalnoj pripadnosti. Međutim, jaz nastaje u času kada tako shvaćeni etnički aspekt podrazumijeva da se uzroci tih migracija nalaze samo u etničkim karakteristikama stanovništva, tj. kada se sve što se zbiva u tim međurepubličkim migracijama tumači samo etničkim poticajima.

Kada se upotrijebi sklop etnički aspekt migracija, vrlo se lako, naime, može potisnuti i/ili prikriti činjenica da su podaci dobiveni popisima stanovništva i grupirani prema izjašnjavanju o nacionalnoj pripadnosti. Taj sklop može, dakle, prikrivati činjenicu da se radi samo o strukturi, samo o bilježenju nekih vanjskih dijelova jedne pojave, kojoj su sadržaji puniji i složeniji nego to iskazuje samo izjašnjavanje o nacionalnoj pripadnosti u svrhu popisa stanovništva. U ovakvu slučaju može se čak dobiti dojam da se daje uvid u etnički aspekt migracija cjelovitom sintezom mnogih pojedinačnih pristupa pojedinih znanstvenih disciplina i na osnovi brojnih obilježja, a da se zapravo radi samo o statistički evidentiranim izjavama o nacionalnoj pripadnosti. Izraz na taj način upotrebljen može upraviti misao na brzo i lako izvođenje zaključaka, naizgled na osnovi podataka, a zapravo na osnovi manje-više učvršćenih stereotipa i predrasuda.

Za analizu koja zanemaruje razlikovanje strukture migracija (prema izjašnjavanju o nacionalnoj pripadnosti) od »čitanja« uzroka, Jugoslaveni kao specifična grupa predstavljat će pravi izvor teškoća. Na primjeru Jugoslavena u velikoj mjeri gubi tlo stanovište koje u statistički evidentiranim izjavama o nacionalnoj pripadnosti želi čitati uzroke međurepubličkih kretanja samo zaodjevene u etničko ruho. Migriranje Jugoslavena, naime, izmiče pretincima koje je pripremila takvo stanovište. Veliki porast Jugoslavena kao nacionalne grupe 1981. na primjer,<sup>5</sup> čak i »etnički okrenuti« demografi bit će prisiljeni objasniti jednostavno promjenom opredjeljenja. Demografija, sabirući podatke o izjavama o nacionalnoj pripadnosti ne zbraja sve etničke karakteristike migranata, i zato je potrebno, kao što je rečeno, voditi računa da izjava o nacionalnoj pripadnosti može ali i ne mora podrazumijevati ono što obuhvaća pojam etničke karakteristike neke grupe. Stoga, ako demografija obrađuje statističke podatke o izjavama pojedinaca o nacionalnoj pripadnosti, ne bi trebalo da bude problem (koji se kao prepreka postavlja onda kada se migriranje između republika želi tumačiti samo kao etnički uzrokovana pojava) da se porast broja Jugoslavena objašnjava promjenom opredjeljenja.

Iz želje da se migracijska kretanja tumače samo etničkim momentom, a na osnovi samo podataka o izjavama o nacionalnoj pripadnosti, mogu se, dalje, pojaviti tvrdnje koje iziskuju oprez. Tako bismo mogli susresti tvrdnju da etnički moment ne djeluje u slučaju kao što je preseljavanje pojedinaca unutar etnički homogenog teritorija. Međutim, kao plauzibilna može se postaviti i sasvim obrnuta pretpostavka: da upravo neko etničko obilježje kao što je npr. jezik ograničuje pojedinca da migrira samo u okvirima teritorija svoje etničke grupe, iako bi ga njegovi neki drugi interesi odveli negdje drugdje kad mu se kao bitna prepreka ne bi pojavljivalo nepoznavanje jezika toga drugog teritorija.

U slijedu ovog pitanja, momenti kojima također treba posvetiti pažnju predstavljaju tobožnje obazrivosti koje se susreću, a koje najmanje toliko štete razrješavanju pitanja etniciteta (i nacionalnosti) koliko koriste šovinizmima, kada se

<sup>5</sup> Usp. Statistički kalendar Jugoslavije 1986, Savremena administracija, Beograd, mart 1986, str. 35. Postotak osoba koje su se 1981. izjasnile kao Jugoslaveni iznosio je 5,4% u odnosu na 1,3% u 1971.

npr. pojavljuju u obliku rečenica o »etničkim poticajima za iseljavanjem« a da se pri tom podrazumijevaju različiti surovi pritisci u višenacionalnim sredinama. U tom se eufemizmu posredno izjednačuje etničko s nacionalističkim, a to je, sasvim sigurno, krivi put do spoznaje bilo čega o etničkom pitanju ili o migracijama ili o problemu šovinizma.

Sve dosad rečeno, međutim, ne negira značaj statističke obrade međurepubličkih migracija prema izjašnjavanju o nacionalnoj pripadnosti. Naprotiv. Evidentiranje migracijskih kretanja u statističkim podacima ima višestruko značenje: kao građa društvenim i drugim znanostima za istraživanja, kao polazna točka za dublja socijalna i druga razmatranja, kao pojedinačni elementi nekih složenijih skupova, kao osnova za uočavanje trendova, i slično. Međutim, tumačenje migracijskih kretanja bit će toliko vrijednije koliko je analiza cjelovitija, a to znači da sa što više pripadnih elemenata i na odgovarajući način obuhvati pojavu koju objašnjava. U takvu slučaju smanjit će se mogućnost krivih tumačenja kao i primjedaba da se »manipulira brojevima u cilju dokazivanja vlastitog gledišta«.<sup>6</sup>

Činjenica je, međutim, da u praksi, u konkretnoj analizi opsega i tokova pokretljivosti stanovništva, istraživač komu su podloga podaci iz popisa, nailazi na prepreke koje mu otežavaju pa i onemogućuju koliko-toliko cjelovit pristup. Na teškoće te vrste ukazuje npr. M. Oliveira-Roca u studiji »Dugoročne promjene u ekonomsko-socijalnoj strukturi stanovništva i zaposlenosti«. Tu se naglašava da popis stanovništva iz 1981. nema podatak o migrantima prema tipu naselja odakle su se doselili, niti podatak o obrazovnoj strukturi migranata, a nema ni podatka o migrantima po aktivnosti i zaposlenosti.<sup>7</sup> Ovo je detalj koji ilustrira teškoću korištenja statističkih podataka za kompleksniji pristup pojavama, pa tako i za eventualnu analizu uzroka međurepubličkih migracija. Iz činjenica navedenih u studiji pokazuje se da su raspoloživi podaci nedostatni za potpuno tumačenje pojedinih karakteristika, korelacija ili uzroka za određeni broj pitanja koja bi istraživače mogla zanimati.

Iako su popisi stanovništva, unatoč nekih svojih nedostataka, značajan izvor za statistiku migracija, prilikom njihova korištenja (podataka iz različitih popisa), još treba voditi računa i o sljedećem (kao što to upućuje D. Breznik): a) o problemu usporedljivosti teritorija; b) o pitanju usporedljivosti definicija i klasifikacija za pojedina pitanja, odnosno obilježja stanovništva, i c) o koncepciji popisivanja (princip »stalnog« ili princip »prisutnog« stanovništva).<sup>8</sup>

U ovom razmatranju koje se tiče izjašnjavanja o nacionalnoj pripadnosti, za ilustraciju pitanja o usporedljivosti npr. definicije i klasifikacije pojedinih obilježja stanovništva, može poslužiti metodološka uputa za modalitete Muslimani i Jugoslaveni u raznim popisima. Ti modaliteti, kako se ističe, sadržajno su isti u popisima 1971. i 1981., »ali se razlikuju od odgovarajućih modaliteta u ranijim popisima«.<sup>9</sup> Drugi primjer jest modalitet o regionalnoj pripadnosti (»Izjasnili su se u smislu regionalne pripadnosti«) u 1981. koji nije sadržajno isti s odgovarajućim modalitetom iz popisa 1971., jer su republički i pokrajinski zavodi za statistiku bili ovlašteni da za popis 1971. donesu dopunske upute koje su popisivači bili dužni primjenjivati. Zbog različitih rješenja u rezultatima popisa 1971., ovaj se modalitet javlja u SR Crnoj Gori, SR Makedoniji, SR Sloveniji i SR Srbiji, dok su u SR Bosni

<sup>6</sup> Usp. Hubert M. Blalock, Jr.: *Social Statistics*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1960, str. 3.

<sup>7</sup> Usp. Maria Oliveira Roca: »Migracije stanovništva«, Dugoročne promjene u ekonomsko-socijalnoj strukturi stanovništva i zaposlenosti, III dio: Migracije i depopulacija, IDIS, Zgb, 1983, str. 24 i dalje. Autorica je prisiljena nalazimjence davati analize utemeljene na različitim podacima: onima iz 1981, odnosno 1971. ili 1961. Autorica na taj problem upozorava i u zaključnim razmatranjima.

<sup>8</sup> Usp. D. Breznik, *op. cit.* str. 21.

<sup>9</sup> Usp. Savezni zavod za statistiku: *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981*, Opšta i metodološka objašnjenja, Beograd, 1983, str. 39.

i Hercegovini i u SR Hrvatskoj ovakvi slučajevi, ako ih je bilo, razvrstavani kao »lica koja se nisu izjasnila prema čl. 41. Ustava SFRJ«. <sup>10</sup> Osim toga, ima još pojedinačnih uputa o sadržaju određenih modaliteta u odnosu na prethodne godine kao što je npr. uputa o čitanju podataka za Rusine do 1971. u dokumentima Republičkog zavoda za statistiku SRH i SR Bosne i Hercegovine, i dr. Uvidom u knjige popisa stanovništva može se opaziti i to da odgovarajući dokumenti pojedinih republičkih zavoda za statistiku koji se odnose na popis stanovništva prema izjašnjenju o nacionalnoj pripadnosti u 1981. daju različit prostor metodološkim objašnjenjima kao i različit naglasak u objašnjenjima modaliteta, na što također treba obratiti pažnju pri korištenju podataka.

Nije rijedak slučaj da privlačnosti zgotovljenih podataka ne mogu odoljeti oni koji s njima barataju. Tako se lako može upasti u zamku u koju vode pojedinačni podaci kada ih uzimamo kao da sadrže cijelu pojavu. Često se u takvim prilikama pravilnost argumenta dokazuje rečenicom: »Činjenice same govore za sebe«, a da se zapravo radi ili o ogođelju podatku koji, uzet za sebe, prije odvođi od istine nego prema njoj ili o podatku pretvorenom na ovaj ili onaj način u oružje onoga koji njime manipulira, dakle, da se radi o tome da se činjenice fetišiziraju, da se izdvoje iz cjeline. Tada se misli i zaključuje samo u vezi s neposrednim opažanjem i to uvijek konkretno i praktično, a zapravo površno i naizgled neutralno. <sup>11</sup> U tom svjetlu treba vidjeti naglašavanje da postoji razlika između utvrđivanja nacionalne strukture stanovništva koje migrira između republika i utvrđivanja etničkih uzroka tih migracija.

Značaj istraživanja pokretljivosti stanovništva, kao i tumačenja procesa i pojava vezanih za međurepubličke migracije, naglašava podatak da Jugoslavija ima neprestani trend smanjenja udjela autohtonog stanovništva u ukupnom stanovništvu od 1931. do danas. <sup>12</sup>

A »migracije nisu autonomni procesi nego su simptomi regionalno različitih životnih uvjeta i stopa gospodarskog rasta.« <sup>13</sup> Odnosno, demografski je razvitak društveno uvjetovan. »Drugim rečima, stanovništvo koje živi na određenom stepenu društvenog i ekonomskog razvoja i na koga deluju istorijski uslovljeni faktori, kao i činiooci socio-psihološke prirode, pokazivače u pogledu demografskog razvitka pravilnosti i zakonomernosti koje su svojstvene datom stepenu razvoja.« <sup>14</sup> Misao o društvenoj ovisnosti migracija naći ćemo i u zborniku »The Study of Population«, gdje jedan od autora ističe blisku strukturalnu vezu kretanja i osobina stanovništva s političkim, socijalnim i društvenim uvjetima. <sup>15</sup> On ujedno naglašuje, polazeći od Marxovih stavova, da nema univerzalno vrijednog zakona o stanovništvu u smislu zakonitosti do kojih dolaze prirodne nauke. Na taj se način upozorava na društveni kontekst migracija o kojem se mora voditi računa pri svakom istraživanju kretanja stanovništva. Upravo iz društvene uvjetovanosti migracija proizlazi i moguće tumačenje njihovih uzroka.

Pri tome, dakako, ne treba zanemariti spoznaje koje se susreću u literaturi. »Prema gledištu znatnog broja autora, tri osnovne varijable uslovljavaju migraciona kretanja (posebno unutrašnje migracije), a to su: zaposlenje, dohodak i brzina

<sup>10</sup> Usp. Savezni zavod za statistiku, *ibidem*, str. 39—40.

<sup>11</sup> Usp. Ivan Kuvačić: *Znanost i društvo*, Naprijed, Zagreb, 1977, str. 54. i dalje.

<sup>12</sup> Udio autohtonog stanovništva u ukupnom stanovništvu Jugoslavije, na osnovi podataka iz popisa 1971. iznosio je 59,9% kao što to navodi A. Wertheimer-Baletić. Usp. A. Wertheimer-Baletić: *Demografija — stanovništvo i ekonomski razvitak*, Informator, Zgb. 1982, str. 210.

<sup>13</sup> M. Friganović: *Socijalna geografija i stanovništvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1968, str. 131.

<sup>14</sup> D. Breznik, op. cit. str. 8. Također usp.: M. Macura i M. Sentić: »Marksov prilog nauci o stanovništvu«, *Stanovništvo*, 4, 1963.

<sup>15</sup> *The Study of Population — An Inventory and Appraisal*, Edited by Philip M. Hauser and Otis Dudley Duncan, The University of Chicago Press, Chicago, 1966, str. 208.



u porastu stanovništva.<sup>16</sup> Ali, kako se dodaje, i neekonomski faktori utječu na migracijska kretanja.<sup>17</sup> U našim uvjetima, na primjeru Kosova, sigurno bi se pokazalo da toj grupi neekonomskih faktora može pripadati i egzistencijalna ugroženost zbog šovinističkih ispada i ponašanja.

U svojoj analizi tipova i struktura unutrašnjih migracija, M. Oliveria-Roca dolazi do zaključka da su međurepubličke migracije ona vrsta migracija u kojima su ekonomski faktori najdominantniji, ali da u migracijama na kraću udaljenost (gdje prevladavaju lokalne migracije, kao što to pokazuje analiza migracija 1961. i 1971) osim ekonomskih utječu i subjektivni faktori (psihološki, sociološki, kulturni).<sup>18</sup>

Povezanost nivoa ekonomske razvijenosti i pripadnosti emigracijskom tipu pojedinog područja pokazuje jedna druga analiza iz naših prostora — primjer općina SRH za razdoblje 1961—1971, kada nije bilo »niti jedne općine sa statusom nerazvijene koja bi imala pozitivni migracijski saldo i koja bi u promatranom razdoblju, pripadala imigracijskom tipu«. <sup>19</sup> Autor utvrđuje veliku korelaciju između relativne nerazvijenosti i nepovoljne demografske dinamike, te »posvemašnju zavisanost eksodusa o relativnom gospodarskom i društvenom zaostajanju«. <sup>20</sup>

Kako mogućnost zapošljavanja utječe na tokove migracija, pokazuje primjer analize migracijskih prilika u Jugoslaviji: migracijske bilance u međurepubličko-pokrajinskom zapošljavanju 1977—1980. U tom su razdoblju, na primjer, Hrvatska, Slovenija i Vojvodina izraziti »primaoci«, a Bosna i Hercegovina i Kosovo izraziti »davaoci« migranata u međurepubličko-pokrajinskom zapošljavanju, a Slovenija ima najpovoljniju migracijsku bilancu (tj. više je »primila« nego »dala« migranata). Isto je tako vidljivo da iz Bosne i Hercegovine najveći broj radnika odlazi u Hrvatsku, Vojvodinu i Sloveniju, dok se s Kosova većina radnika zapošljava u Sloveniji i u užoj Srbiji.<sup>21</sup>

Vraćajući se od konkretnih istraživanja ponovno na opća pitanja, može se zaključiti da pojedini element analize teško može biti supstitucija za druge faktore (ne)poticanja migracija, i uzet sam za sebe vjerojatno se ne može pokazati adekvatnim za tumačenje cijele pojave. Zato će kvalitetniju podlogu za proučavanje kretanja stanovništva dati, dakle, demografija koja bude istraživala selektivnost migranata prema različitim obilježjima: dobi, spolu, profesiji itd. Isticanje bioloških faktora ovdje je dio ilustracije kompleksnosti i heterogene višestrukosti utjecaja na migracijske procese. Proučavanje podataka o spolu i dobi upućuje na vezu demografije s biologijskim znanostima, tako da se po spoju koji čini između društvenih i biologijskih znanosti, demografija uspoređuje s antropologijom i psihologijom.<sup>22</sup> U tom njezinu karakteru treba tražiti prednosti i pri tumačenju uzroka međurepubličkih migracija.

Friganović smatra da je sastav stanovništva po dobi i spolu »temeljni okvir opće i vrlo složene demografske strukture. Taj je sastav odraz ranijega prirodnog kretanja stanovništva i posljedica mnoštva činilaca, društvenih, gospodarskih, političkih, psiholoških, religijsko-filozofskih i drugih u određenom vremenu i prostoru.«<sup>23</sup> Naime, »iako je to u biti biološka struktura, ona nije izvan utjecaja dru-

<sup>16</sup> D. Breznik, *op. cit.*, str. 62.

<sup>17</sup> D. Breznik, *op. cit.*, str. 62.

<sup>18</sup> Maria Oliveira-Roca: »Tipovi i struktura unutrašnjih migracija SRH«, Centar za istraživanje migracija, Zagreb, *Rasprave o migracijama*, 61, 1980, 22—29.

<sup>19</sup> Mladen Friganović, Pero Pavić: Uzroci i posljedice demografskih promjena u SRH 1961—1971, IDIS, Zagreb, 1973, str. 32.

<sup>20</sup> M. Friganović, P. Pavić, *ibidem*, str. 45.

<sup>21</sup> M. Oliveira-Roca: »Stanovnici drugih republika i autonomnih pokrajina zaposlenih u udruženom radu SRH«, Centar za istraživanje migracija, Zagreb, *Rasprave o migracijama*, 75, 1981, str. 22—23.

<sup>22</sup> International Encyclopedia of the Social Sciences, The Macmillan Company — The Free Press, New York, Ed. David L. Sills, Volume 12, str. 342, i dalje.

<sup>23</sup> Usp. M. Friganović, P. Pavić: Uzroci i posljedice demografskih promjena u SRH 1961—1971. II dionica Osnovne strukture demografske promjene u SRH 1961—1971, IDIS, Zagreb, 1974, str. 9.

štveno-gospodarskih činilaca«. Ni međurepublička migracijska kretanja ne mogu se u cijelosti sagledati bez elemenata kao što su spol, dob ili natalitet, da spomenemo samo neke iz grupacije bioloških faktora. Što se tiče spola, važan nam je npr. podatak da je »u međurepubličkim migracijama u većini područja i u svim imigracijskim područjima muško selidbeno stanovništvo brojnije od ženskog selidbenog stanovništva usprkos tome što žene čine većinu u cjelokupnom kontingentu migranata«. <sup>24</sup> Na taj način za teritorij gdje je međurepublička pokretljivost mala, na primjer gdje je stopa emigracije niska usprkos ekonomskoj nerazvijenosti, dublji uvid možda pokaže da je za takvu situaciju presudan udio žena u migracijama. Taj broj ženskog stanovništva kao migrantkinja, pak, može biti uvjetovan patrijarhalnim stavom prema zaposlenoj ženi, razinom njihove obrazovanosti i sličnim okolnostima, a rezultat svih tih komponenata bit će očit kao ukupan broj međurepubličkih migranata.

Dobna struktura stanovništva, također, može imati značajnu ulogu i u međurepubličkim migracijama, jer »Bez obzira na pristup, istraživanja migracija uglavnom potvrđuju pretpostavku da ljudi između svojih petnaest i tridesetpet godina više migriraju nego ostali. Ovo se tumači time što se mladi lakše prilagođavaju novim okolnostima. Nadalje, budući da se mladi približavaju svojoj radnoj dobi, smatra ih se spremnijim da iskoriste prednosti novih mogućnosti vezanih za migracije negoli stariji ljudi koji su skloni sputavanju mnogobrojnim stalnijim društvenim i ekonomskim vezama u mjestu boravka.« <sup>25</sup>

Kao i drugi biološki faktori, natalitet je, na prvi pogled samosvojan čimbenik, neutralan u odnosu na takva pitanja kao što je migriranje stanovništva. Ipak se pokazuje bitno ovisnim elementom, koji u sebi čuva i korijene te druge pojave/procesa (migracija) ali i njegove posljedice, kao uostalom i obrnuto. Dotičući se s tim u vezi problema visokog porasta stanovništva zemalja u razvoju, D. Breznik postavlja pitanje može li se očekivati da će i kod njih doći do demografske tranzicije i odgovara: Takvo je očekivanje opravdano, ali samo pod uslovom bržega društvenog i ekonomskog razvoja tih zemalja. <sup>26</sup> Odgovor nije samo stav o povezanosti elemenata demografske strukture i društveno-ekonomskog stupnja, već time upućuje i na to da je eksplikacija pojedinih elemenata demografske strukture moguća uz uvažavanje društveno ekonomskih činilaca.

Imajući u vidu međurepubličke migracije, pokazuje se da analiza njihovih uzroka ne može ostati fiksirana na jedan jedini element, pa bio on i tako važan kao što je to podatak o izjavama o nacionalnoj pripadnosti migranata. Analiza dakle, mora uzeti u obzir širi niz faktora. Prije navedeni elementi i okolnosti, a vjerovatno i mnogi drugi, važni su u takvoj analizi. Osim njih, element koji može imati specifičnu ulogu u razmatranjima etničkog aspekta migracija jest — promjena opredjeljenja o nacionalnoj pripadnosti. Njegovo značenje u analizi međurepubličkih migracija dolazi posebno do izražaja kada se radi o širenju ili o okupljanju pripadnika pojedine nacije na određenom prostoru — u republici/teritorijalnom centru. Snimak širenja, odnosno okupljanja pripadnika pojedine nacije govorit će o manjoj ili većoj »privlačnosti« republike/teritorijalnog centra, a što će, opet, između ostalog, upućivati na traženje korijena tim pravcima širenja ili sakupljanja. Da bi se promjene u stupnju koncentracije za određenu populaciju mogle smatrati pokazateljem bilo širenja migracija iz republike/teritorijalnog centra bilo pokazateljem kretanja prema tom centru potreban je ne samo podatak o prirodnom priraštaju i migraciji nego i o broju promijenjenih izjava o nacionalnoj pripadnosti.

<sup>24</sup> M. Oliveira-Roca: Tipovi i struktura . . . op. cit. str. 29.

<sup>25</sup> Paul R. Shaw: Migration Theory and Fact, citirano prema M. Oliveira-Roca: »Tipovi i strukture . . .« *ibidem*, str. 59.

<sup>26</sup> D. Breznik, op. cit., str. 18.

Uzimajući u obzir te podatke može se pouzdano govoriti o karakteru tih međurepubličkih migracija s obzirom na širenje ili okupljanje u pojedinom teritorijalnom centru. Ali, s obzirom na uzorke tih kretanja, ni sami ti elementi nisu dovoljni.

Da zaključimo. Etnički aspekt migracija zahvaćen u onom dijelu u kojem se poklapaju izjave o nacionalnoj pripadnosti s etničkim karakteristikama pojedinaca daje etničku sliku migracija, ali ne i ključ za direktno prepoznavanje uzroka tih migracija, kao etničkih uzroka. Drugim riječima, analiza međurepubličkih migracija utvrđena na osnovi podataka o izjašnjavanju o nacionalnoj pripadnosti daje tek strukturu migracija s obzirom na nacionalnu pripadnost. Ona takva, kao struktura, nije dovoljna da se uzroci tih migracija tumače kao da se nalaze samo u etničkim karakteristikama stanovništva.

Bila bi to statistička pretencioznost da se uzroci međurepubličkih migracija tumače kao etnički uzroci samo stoga što se struktura tih migracija čita iz nacionalne pripadnosti migranata. Struktura međurepubličkih migracija prema izjavama o nacionalnoj pripadnosti, dakle da ponovimo, nije direktni ključ za odgovor na pitanje o etničkim uzrocima tih migracija, ali je jedan važan pokazatelj za stanje s obzirom na nacionalnost u višenacionalnoj zajednici.

## **ETHNIC CAUSES AND INTERREPUBLICAN MIGRATION STATISTICS**

### **SUMMARY**

The text treats part of the problematics of interrepublican migration in Yugoslavia. It proceeds from the question whether or not interrepublican migration can be shown as ethnically stimulated following from data on nationality declaration.

It is shown that in the analysis of interrepublican migration several elements must necessarily be taken into consideration. The structure of interrepublican migration based on declarations of nationality is not a direct key for answering questions of ethnic causes although it is an important indicator of the situation in regard to nationality in a given multiethnic community.